

Eda Gülbahçe

<https://orcid.org/0000-0002-4083-6078>

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta/ TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/04fjte88>

Doç. İlker Öztürk

<https://orcid.org/0000-0001-9798-404X>

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta/ TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/04fjte88>

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan ve Abdullah el Sayrafi'ye Atfedilen Kur'ân-ı Kerimin Sürebaşı Bezemelerinin Tezhip Sanatı Bağlamında İncelenmesi¹

Examination of the Illumination Art in the Context of the Illumination Art of the Sura Head Decorations of the Holy Qur'an Attributed to Abdullah al Sayrafi in the Museum of Turkish and Islamic Arts

ÖZET

Tarih boyunca Türkler, ilgi gösterdikleri ilmi sanatla birleştirerek kitap sanatları alanında önemli eserler ortaya koymuşlardır. Farklı kültürlerde ve coğrafyalarda gelişen tezhip sanatının en çarpıcı örnekleri, yazma eserlerde gözlemlenebilir. Yazma eserlerin metinlerinin yanı sıra süslemeleri de büyük bir özen ve ustalıklarla yapılmıştır. Bugün birçok müze, özel koleksiyon ve kütüphanede, özenle korunan birçok tezhipli yazma eser bulunmaktadır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde yer alan 487 envanter numaralı Abdullah el Sayrafi'ye atfedilen Mushaf-ı Şerif, bu eserlerden biridir. Bu Mushaf-ı Şerifte bulunan sürebaşı tezhip bezemeleri, çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu makalede Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, yazma eserler bölümünde yer alan 487 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerimin sürebaşı bezemeleri tezhip özellikleri bakımından incelenmiştir.

Çalışma kapsamında 14.11.2022 ile 18.11.2022 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Türk ve İslam Eserleri Müzesi ziyaret edilmiş, Yazma Eser Koleksiyonu dijital ortamda taranarak eser tespiti yapılmıştır. Eserlerin görselleri tek tek incelenerek öncelikle Mushaf'ın yazılış tarihi, kütüphaneye geliş tarihi, kim tarafından yazıldığı ve müzehhibi hakkında araştırmalar yapılmıştır. Daha önce başka bir araştırmaya konu olmaması sebebiyle 487 No' lu Abdullah el Sayrafi'ye atfedilen Mushaf tercih edilmiştir. Eserde bulunan tezhipli her sayfa için bulunduğu müzeye başvuru yapılmış ve tarafıma 357 sayfa görsel ulaştırılmıştır. Makalede 12 adet sürebaşı tezhip bezemesi ve bezemeye bitişik sürebaşı gülü, 1 adet sürebaşı tezhip bezemesi ve 1 adet sadece sürebaşı gülü benzer özellikler barındırması esas alınarak sıralanmış, tezhipli bölümlerin çizimleri yapılmış, desen özellikleri, kullanılan motifler ve renkler analiz edilmiştir. Yapılan çalışmayla Tezhip sanatının XIV. yüzyıl dönemi örneğinin araştırılarak bilim ve sanat çevrelerine kazandırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, Süre, Sürebaşı, Mushaf, Abdullah-El Sayrafi.

ABSTRACT

Throughout history, Turks have produced important works in the field of book arts by combining the science they are interested in with art. The most striking examples of the art of illumination, which developed in different cultures and geographies, can be observed in manuscripts. In addition to the texts of the manuscripts, their decorations were also made with great care and mastery. Today, many museums, private collections and libraries have many illuminated manuscripts that are carefully preserved. The Mushaf-i Sharif attributed to Abdullah al Sayrafi, with inventory number 487 in the Museum of Turkish and Islamic Art, is one of these works. The sūrah-head illumination decorations in this Mushaf-i Sharif constitute the subject of this study. In this article, the sūrah-head decorations of the Qur'ân al-kerif with inventory number 487 in the manuscripts section of the Museum of Turkish and Islamic Arts are analysed in terms of illumination features.

Within the scope of the study, the Museum of Turkish and Islamic Arts in Istanbul was visited between 14.11.2022 or 18.11.2022, and the Manuscript Collection was scanned digitally and the works were identified. By examining the visuals of the works one by one, first of all, researches were made on the date of writing of the Mushaf, the date of its arrival in the library, by whom it was written and its illuminator. The Mushaf attributed to Abdullah al Sayrafi, No. 487, was preferred because it has not been the subject of any other research before. For each illuminated page in the work, an application was made to the museum where it was found and 357 pages of images were delivered to me. In the article, 12 sūrah-head illumination decoration and sūrah-head rose adjacent to the decoration, 1 sūrah-head illumination decoration and 1 only sūrah-head rose were listed on the basis of having similar features, drawings of the illuminated sections were made, pattern features, motifs and colors used were analyzed. With this study, it is aimed to research the XIV. century period example of illumination art and to bring it to the science and art circles.

Keywords: Illumination, Sūrah, Sūrah head, Mushaf, Abdullah-El Sayrafi.

¹ Bu makale; Doç. İlker ÖZTÜRK danışmanlığında Eda GÜLBAHÇE tarafından hazırlanan "Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan Abdullah-El Sayrafi'ye Atfedilen Mushaf'ın Tezhip İncelemesi" (2024) isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

İnsanlık, varoluşundan bugüne, doğasında yer alan bir arayışla hareket etmektedir; bu arayış, güzellik arayışıdır. Güzeli aramak, sanat eserleri ortaya koymakla mümkündür. Sanat, milletlerin değerlerini, kültürlerini ve miraslarını gelecek kuşaklara aktaran, tanıtan ve yaşatan en önemli unsurdur. Türk süsleme sanatlarından biri olan tezhip sanatı ile bezenen eserler günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu eserler, Türklerin sadece askeri ve idari alanlarda değil, sanatta da ne kadar başarılı olduklarının kanıtıdır. Güzel olanı arama isteği ve İslami düşünce tarzı, tezhip sanatının gelişip olgunlaşmasının en önemli nedenlerindedir. Ancak Türklerin kitaba verdikleri değer ve özellikle kutsal Kur'ân-ı Kerim'in güzel yazılması ve süslenmesi düşüncesi de tezhip sanatının yüzyıllar boyunca gelişerek günümüze kadar varlığını sürdürebilmesindeki en önemli etkidir. Mushaf'lar da hattatlar en güzel yazıyı oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir. Müzehhipler ise bu güzel yazıları süslemek için büyük emek harcamışlardır ve Mücellitler de yazılan ve süslenen bu eserlerin uzun süre bozulmaması için en kaliteli ciltlemeyi yapmışlardır. Yazma eserlerde hat her zaman öncelikli olmuş, tezhip ise ikinci planda kalmıştır. İncelediğimiz birçok el yazmasında hattatı bilinmesine rağmen, tezhip yapan müzehhipler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İncelediğimiz eserin de müzehhibi hakkında yazılı kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak, yazıyı ortaya çıkaran ve dikkat çeken özelliği tezhiptir. Çünkü tezhip, yazının gıysisidir. Yazı, tezhiple tamamlanır ve olgunlaşır (Ersoy, 1988:7-12).

Kur'an sahifelerinin kitap haline getirilmiş şekline "Mushaf" denilmektedir (Altıkulaç, 2015:55). Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri kültürel ve estetik değerler, tarih boyunca kopmadan devam ederek Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde süzülerek, arınarak ve olgunlaşarak günümüze ulaşmıştır. Uzun zaman dilimi içinde edindikleri deneyimler ve elde ettikleri çeşitli sonuçlar neticesinde Türk sanatçıları, eserlerinde sadelik içinde uyumu bulmayı başarmışlar ve karmaşadan, gereksiz detaylardan uzak, izleyene huzur veren süslemeler oluşturmuşlardır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri de Mushaf'lardır (Derman, 2012:647).

Allah katında insanlığa indirilen en son ve en yüce kitap olan Kur'ân-ı Kerim'e 'Mushaf-ı Şerif' veya 'Kelam-ı Kadim' de denilmektedir (Özsayın, 1999:11). Tezhip sanatının Mushaf'lar da kullanım alanları dönemlere göre değişiklik göstermekle birlikte yüzyıllar boyunca bir "Mushaf Tezyinat Geleneği" oluşmuştur (Baysal, 2010:365-386). Günümüzde bilinen en eski Mushaf'lar Emevîler dönemine aittir ve Mushaf bezeme geleneğinin bu Mushaf'larda başladığı düşünülmektedir (Tanındı, 2012:9).

Terim olarak "sûre" ise, Kuran'ı Kerim'in en küçüğü üç, en büyüğü iki yüz seksen altı ayetten meydana gelen ve "İhlas, Fatiha, Nûr" gibi isimleri olan yüz on dört bölümden her birine verilen isim olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2007:2681). Kur'ân-ı Kerim'de sûrelerin başladığı yeri gösteren tezhip süslemesine "sûrebaşı tezhibi" adı verilmektedir. Bu tezhip süslemesi genellikle altın üzerine üstübeç mürekkeple sûrenin adının etrafında şekillenmektedir (Taşkale, 1997:112).

2. XIV. YÜZYIL TEZHİP SANATI VE ÖZELLİKLERİ

XII. XIII. ve XIV. yüzyıllarda İslam coğrafyasında yaygın olan kitap sanatları ve diğer süslemelerde hâkim olan geometrik desenler ister pano olarak ister ulama tarzında düzenlenmiş olsun, tasarımdaki geometrik düzen en önemli ve baskın özelliktir. Desenlerde motiflerin yerini geometrik şekiller almıştır. Tasarım iki boyutlu geometri kurallarına dayanır. Merkezden başlayarak pergel ve cetvelle çizilen çekirdek şekil, eşit açılar ve paralel kaydırılan doğrularla geometrik düzen içinde genişler. Dönemin sembolü haline gelen geometrik üslup, tezhip desenlerinin pafta ayrımlarında da sıklıkla kullanılmıştır. Paftaları ayıran şeritler, desene zenginlik katan alttan ve üstten geçerek birbirlerini tamamlayan öğelerdir. El yazması kitapların, kitap kapları, zahriyeler, serlevhalar, sûrebaşları ve tezhiplerin desenlerinde bu üslubun mükemmel örneklerine sıklıkla rastlanır (Duran, 2012:61-62).

Selçuklu, Mısır Memlûklüleri ve Beylikler dönemi tezhibi birbirlerine benzemektedir. Anadolu Selçuklu devleti yıkılınca Anadolu'da beylikler dönemi sanatı başlamıştır. 1300 yılından 1454'e yılına kadar süren beylikler devri sanatında Selçuklu sanatının etkileri görülmektedir. Tasarımlarda genel olarak rumi motifleri yoğunur, geometrik desenlerle süslenen Beylikler dönemi el yazması eserlerin tezhip bezemesinde bitkisel motifler görülmüştür fakat ağırlık geometrik ve rumi motifindedir (Taşkale, 1997:4).

İlhanlı ve Memlûk nakkaşhanelerinde üretilen cilt, hat, tezhip ve tasvir eserleri, XIV. yüzyıl sanatının en seçkin örnekleri arasında yer alır. Bu eserler günümüzde birçok müze ve kütüphanelerde koruma altındadır. Yapılan araştırmalarda İlhanlı ve Memlûk devletlerinin aynı dönemde yaşamış ve etkileşim içinde olduklarından dolayı tezyinat anlayışlarının da büyük oranda benzediğini göstermiştir. Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere din ve tasavvuf konulu yazmaların tezhip bezemeleri, desen tasarımları ve

boyama teknikleri benzerlik göstermektedir. İlhanlı tezhip sanatıyla büyük benzerlikler gösteren Memlük tezhip sanatı, Memlük Devleti'nin daha uzun ömürlü olması sayesinde gelişimini sürdürerek çok daha ileri seviyelere ulaşmıştır. Askeri başarılarının yanı sıra sanatla da ilgilenmiş olan Memlüklüler ve İlhanlılar zaman içerisinde sosyal ve siyasal değişimler yaşamışlardır, bu değişimler Beylikler döneminin kültür ve sanat ortamını etkilemiştir. Bu etkileşimin en belirgin örnekleri tezhip sanatında görülmüştür. XIV. yüzyıl tezhip sanatı gelişimi açısından Selçuklu dönemine göre çok daha verimli bir dönemdir. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerim sayfaları ve dini konulu eserler başta olmak üzere dil, tarih, matematik vb. konularda tezhipli yazmalar yazılmıştır (Demircan Aksoy, 2014:266).

XIV. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkmış İlhanlılar ise kısa sürede güçlenerek gerek askeri alanda gerekse sanatta söz sahibi olmuşlardır. Dönemin Türk devletlerini de etkileyen Moğol (İlhanlı) Devleti, kültürel açıdan en parlak dönemini Gazan Han (1295-1304) ve Hüdabende Olcayto (1304-1316) hükümdarlıkları sırasında yaşamış (Temiz, 2019:90), 1302-1311 yılları arasında Bağdat, Tebriz, Musul, Hamedan ve Sultaniye'de birçok tezhipli el yazması eser üretmişlerdir. Bunların içerisinde büyük boyutta hazırlanan Kur'ân-ı Kerim cüzleri, tezhip sanatı açısından çok kıymetli eserlerdir. Hattat Ahmed bin Sühreverdi ve müzehhip Muhammed bin Aybak bin Abdullah bu dönemde eserler üreterek öne çıkan sanatçılardır (Tanındı, 2009:249-250).

XIV. yüzyıl tezhip sanatında da mekik formundaki şemseler ve geometrik geçmelerden oluşan Anadolu selçuklu dönemi tezhibinin başlıca kompozisyon şekilleridir. Ayrıca çift sayfa karşılıklı olarak tasarlanan levha tezhipleri, başlık yazılarının etrafında şekillenen helozonî kıvrım dallı zeminler, sayfa kenarlarına doğru uzanan gül ve madalyon formundaki haşiyeler bu dönem tezhibinin belirgin özelliklerindedir (Demircan Aksoy, 2010:89-90).

İlhanlı Dönemi'nde ise önceki dönemlerdeki geometrik formlar ve çok kollu yıldızlar tasarımdan çıkarılmıştır. Renk paletine baktığımızda, altın kullanımı azaltılmış ve zemin rengi olarak lacivert tercih edilmiştir. Motiflerdeki sarmal rûmiler inceltilmiş, münhani adı verilen stilize bitki süsleri kullanılmış ve pervaz içlerine çiçek motifleri eklenmiştir. Dar alanlara geçme altın kullanılmıştır (Tanındı, 2009:250-251).

Bu dönemdeki en önemli tezhip özelliklerinden biri de yazı zeminine tezyinat yapımı geleneğidir. Yazı zeminine yapılan tezyinat geleneği Osmanlı klasik döneme kadar hemen hemen tüm serlevha formundaki sûrebaşı ve unvan sayfası tezhiplerinde uygulanmıştır (Karadeniz, 2020:251).

Ayrıca bu dönemde görülen münhani (kelime manası eğri demek olan, eğimli çizgilerle oluşan birimlerin tekrarlanmasıyla elde edilir) motifinin ilk örnekleri Uygurlar'a ait Bezerklik fresklerinde görülür. Münhani, XI. ve XV. Yüzyıllar arasında yazma kitap süslemelerinde sık rastlanan bir motif türüdür. Beylikler dönemi Kur'anlarında yer alan münhaniler, daha sonra yalnızca hizip gülleri ve duraklarda görülür (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2022:138).

3. TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN VE ABDULLAH EL SAYRAFI'YE ATFEDİLEN KUR'ÂN-I KERİMİN SÛREBAŞI BEZEMELERİ

Bu kısımda; Abdullah El Sayrafi Hayatı ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Bulunan, 487 Envanter No'lu Abdullah El Sayrafi'ye Atfedilen Kur'ân-ı Kerimin Sûrebaşı tezhip bezeme özellikleri hakkındaki bilgilere yer verilmektedir.

3.1. Abdullah El Sayrafi Hayatı

Asıl adı Şehabeddin Abdullah bin Mahmud Sayrafi-i Tebrizî olan müellif, XIV. yüzyılda yaşamıştır. Sayrafinin doğum yılı tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar Sayrafi'yi Yakut'u Müsta'simi'nin aklam-ı sitte'yi öğrettiği altı üstadından biri olarak gösterirken, bazı kaynaklar da Yakut-ı Müsta'simi'nin talebelerinden olan Seyyid Haydar Gündenüvis'in öğrencisi olduğunu belirtmektedir. (Hüseyni, 2022:271).

Çok sayıda Kur'ân-ı Kerim ve murakka yazmış büyük hattatlardandır. Tebriz'de bazı abidemi binalarda yazıları hala günümüze kadar ulaşmıştır. Hayreddin Mar'aşi ile Şeyh Hamdullah önde gelen öğrencilerinden sayılır (Kanar, 2018:7).

Abdullah el Sayrafi marifet sahibi hattatlığıyla XIV. yüzyılın en ünlü sanatkarlarından biridir. Sayrafi'nin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan Mushaf, 745 (1344-45) tarihini taşıdığı için vefatının bundan sonra olduğu bilinmektedir. Ancak P. P. Soucek ise

hiçbir kaynak belirtmeden vefat tarihini 746'dan (1345-46) sonra olduğunu göstermektedir (Alparslan, 1988:132).

Abdullah el Sayrafi, II. Mahmud'un önem verdiği ve eseriyle yakından ilgilendiği bir sanatçıdır. Ayrıca, Sayrafi'nin yakın zamanda Firdevsi'nin Şahname'sinin muhtemel hattatı olarak tespit edildiği bilinmektedir. Muhakkak ve sülüs hat yazım kurallarına dair "Yazı Yazma Sanatı" üzerine bir tez kaleme alan ilk hattattır (Farhad ve Rettig, 2016:208).

3.2. TİEM 487 Envanter No'lu Eserde İncelenen Sûrebaşı Tezhip Bezemeleri

3.2.1. 487 Envanter No'lu Eserin Genel Özellikleri

Envanter No: 487, (Fotoğraf 1).

Eserin Adı: Kur'ân-ı Kerim

Hattat'ı: Abdullah El Sayrafi

Müzehhibi: Bilinmiyor

Ebadı: 50.4 x 38 cm

Satır Sayısı: 7-9

Yazı Çeşidi: Muhakkak, Nesih ve Kûfi hat

Bulunduğu Yer: Türk ve İslam Eserleri Müzesi

İlk Kayıt Tarihi: 14 Temmuz 1809

Müzeye Getiriliş Tarihi: 12 Ekim 1913

Fotoğraf 1. Sûrebaşı tezhip bezemesinin sayfa içindeki görüntüsü.

Kaynak: TİEM Arşivi, 2022.

Bu Mushaf'ın Abdullah el Sayrafi'ye ait olduğu ve Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nde bulunduğu dönemde Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından İstanbul'a getirilerek tamir ettirildiği ve netice olarak nüshaya yeni bir cilt ve kâğıt şeritleriyle onarılmış çok sayıda folyo kazandırıldığı ve tekrar yerine konulmasının emredildiği, H.1 Cemaziyelahir 1224/M. 14 Temmuz 1809 tarihli olarak yer alan Osmanlıca bir kayıttan anlaşılmaktadır. Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nden 12 Ekim 1913 tarihinde müzeeye getirilmiştir (Şahin ve Kutluay, 2010:253).

El yazmasının bir ketebesini yoktur. II. Mahmut'un bu Kur'an ile ilgilenmesinin asıl sebebi "re'is ül-hattin Şeyh Hamdullah'ın "üstadı" Abdullah el Sayrafi'ye" atfedilmiş olmasıdır. İcraat yeri kesin olarak tespit edilememiş olsa da aynı dönem örnekleriyle karşılaştırıldığında bu Mushaf'ın İran'ın Kuzeybatı Bölgesine, Abu Sa'id'in dönemine (1316-35) atfedilebilir (Farhad ve Rettig, 2016:208).

Neml sûresi, Sûrebaşı bezemesi: İncelemiş olduğumuz mushaf'ın ana metninde muhakkak ve nesih hattı kullanılmış, ana metin yazılarından farklı olarak Sûrebaşı yazıları kûfi hattı ile yazılmıştır. Neml sûresi ve Sûrebaşı bezemesi krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliyle "Sûretü'l-Neml Selasun ve Tesun Ayetun" yazısıyla sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmektedir.

Kûfi yazı lacivert renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanarak, Sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine irili ufaklı, hurde ve sencide rûmiller yerleştirilmiştir. Helezon başlangıç noktası belirgindir ve gizlenmemiştir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. TİEM 487 Neml sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Tiem Arşivi, 2022.

Çizim 1. TİEM 487 Neml sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Helezonların birleşim noktaları ise yine helezonlardan uzanan iri rûmi motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir. Sayfanın sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve Sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmi motifli tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde ½ helezon oluşturulup sûrebaşı gülü tasarlanmış olup farklı boyutlarda rûmiller yerleştirilmiş, simetri ekseninde ortabağ rûmi, tepe noktalarına ise tepelik rûmi motifleri kullanılmıştır. Tasarım altın ile boyanıp lacivert renk ile tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise lacivert renkte dönemin özelliği olan üç nokta yerleştirilmiştir. Motifler oldukça küçük ve ince işçilikle çalışılmıştır (Çizim 1).

Nebe sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliyle "Sûretül Nebe İhda ve Arba'un Ayetun" yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Kûfi yazı siyah renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanmış fakat önceki sûrenin son kelimeleri ve ayet bitiş durağı dikdörtgen tasarımın içine dahil edilmiştir.

Sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen ve içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine irili ufaklı, sencide ve hurde rûmiller yerleştirilmiştir. Helezonların çıkış noktası gizlenmemiştir. Helezonların birleşim noktaları yer yer ortabağ rûmi ile yer yer ise diğer helezonlardan uzanan rûmi motifleriyle gizlenmiştir. Rûmi motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. TIEM 487 Nebe sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TIEM Arşivi, 2022.

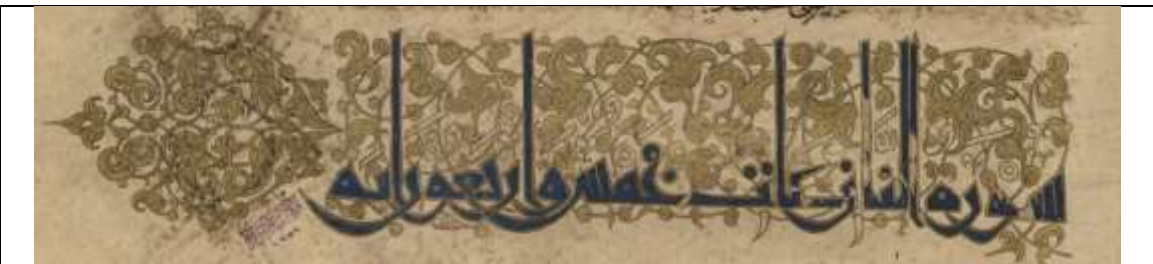

Çizim 2. TIEM 487 Nebe sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

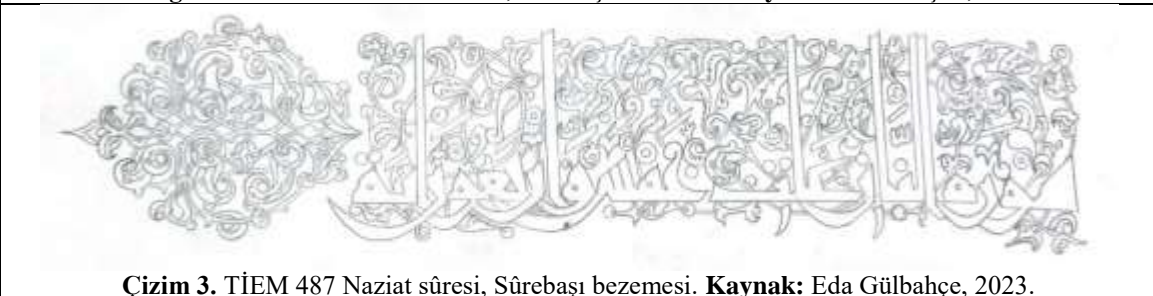
Sayfanın sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazısı çevresine yapılan rûmili tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde $\frac{1}{2}$ helezon oluşturulup farklı boyutlarda rûmi motifleri yerleştirilmiş, simetri ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmi motifleri kullanılmıştır. Sûrebaşı gülü tasarımı altın ile boyanıp lacivert renk tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise lacivert renkte üç nokta yerleştirilmiştir. Bezemeler oldukça düzgün ve kaliteli çalışılmıştır. Kûfî hattı üzerinde deformeler mevcuttur (Çizim 2).

Naziat sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Tasarımın zemin rengi boyalı değildir. Krem rengi kâğıt üzerine kûfî yazı şekliye “Sûretul Naziat Hamsun ve Arbaun Ayetun” yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Kûfî yazı lacivert renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanmış sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan, başlangıç noktaları belli fakat bazen de birbirinin devamı olmayan, kopuk helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine irili ufaklı, sencide ve hurde rûmiler yerleştirilmiştir. Helezonların birleşim noktaları rûmi motifleriyle gizlenmiştir. Rûmi motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir.

Sayfanın sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmili tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde $\frac{1}{2}$ helezon oluşturulup farklı boyutlarda rûmi motifleri yerleştirilmiş, simetri ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmi motifleri kullanılmıştır. Tasarım altın ile boyanıp siyah renk tahrir çekilmiştir. Kûfî yazının içinde boyanmamış harekeler ve bezemelerin içinde sadece tahrir çekilmiş boyanmamış ya da geçen zaman neticesinde silinmiş rûmi motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf 4), (Çizim 3).

Fotoğraf 4. TIEM 487 Naziat sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Tiem Arşivi, 2022.

Çizim 3. TIEM 487 Naziat sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Abese sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliye “Sûretul Abese İhde ve Arba’in Ayetun” yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Tasarımın zemin rengi boyalı değildir. Kûfi yazı zer mürekkep ile yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanmış fakat bu formun içine önceki sûrenin son kelimeleri ve durağı eklenmiş helezonlar yeni sûrenin sûrebaşı kûfi hattı ve bir önceki sûrenin son kelimeleri ve son durağı etrafında bazen iç içe geçen ve içe doğru daralan, bazen birbirini takip eden daha küçük helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine irili ufaklı, sencide ve hurde rûmiler yerleştirilmiştir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. TİEM 487 Abese Sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi, 2022

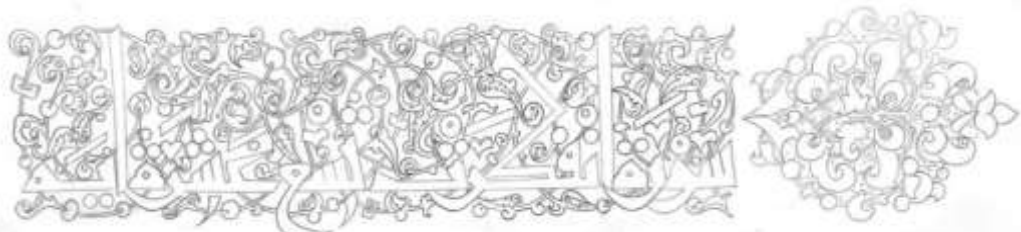
Çizim 4: TİEM 487 Abese Sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Helezon başlangıç noktası yazı ile birleşim noktaları ise rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve lacivert tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı tezhip tasarımının zemininde siyah renk üç nokta kullanılmıştır. Sûrebaşının sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmîli tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde $\frac{1}{2}$ helezon oluşturulup farklı boyutlarda sencide ve hurde yerleştirilmiş, simetrisinin ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmî motifleri kullanılmıştır. Tasarım altın ile boyanıp mavi renk tahrir çekilmiştir. Sûrebaşında işçilik oldukça ince ve kaliteli olmasına rağmen yılların vermiş olduğu tahribatlar ve desen silikliği mevcuttur (Çizim 4).

İnfitar sûresi ve A’la sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Fotoğraf 6’da krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliye “Sûretül İnfetaret Tesa ve Aşrete Ayetun” ve Fotoğraf 7’de “Sûretul Aala Tese Aşere Ayetun” yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir.

Fotoğraf 6: TİEM 487 İnfitar sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM, 2022.

Çizim 5. TİEM 487 İnfitar sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Kûfî yazı lacivert renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanarak, sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine irili ufaklı, sade, hurde ve sencide rûmiler yerleştirilmiştir. Helezon başlangıç noktaları belirgindir ve gizlenmemiştir. Helezonların birleşim noktaları yine helezonlardan uzanan iri rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir. Münhani örneğimizde ise mavi, açık mavi ve beyaz üst üste gelecek şekilde kullanılmış altın ile tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise lacivert renkte üç nokta yerleştirilmiştir. Desen ve boyama oldukça muntazam ve ince işçilikle çalışılmıştır. Yer yer ufak ebathı desen silikleri mevcuttur (Çizim 5-6).

Fotoğraf 7. TİEM 487 A'la Sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Tiem Arşivi, 2022.

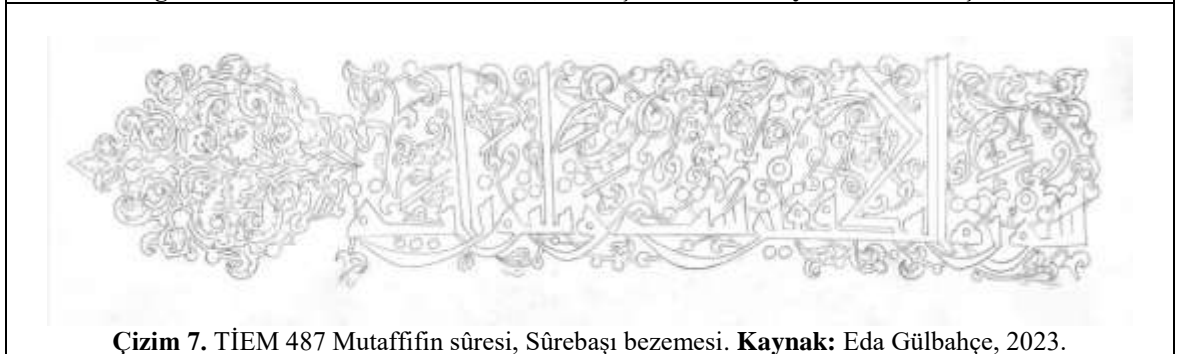

Çizim 6: TİEM 487 A'la Sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Mutaffifin sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Krem rengi kâğıt üzerine kûfî yazı şekliye “Sûretül Mutaffifin Situn ve Selasun Ayetun” yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Kûfî yazı siyah renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanarak, sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine farklı boyutlarda hürde ve sencide rûmiler yerleştirilmiştir. Helezon başlangıç noktası belirgindir. Helezonların birleşim noktaları yine helezonlardan uzanan iri rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8. TİEM 487 Mutaffifin sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi, 2022.

Çizim 7. TİEM 487 Mutaffifin sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Sayfanın sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmili tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde $\frac{1}{2}$ sarmal oluşturulup sûrebaşı gülü tasarımı hazırlanmıştır. Bu tasarıma farklı boyutlarda rûmî motifleri yerleştirilmiş, simetri ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmî motifleri kullanılmıştır. Sûrebaşı gülü tasarımı altın ile boyanıp lacivert renk tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise lacivert renkte üç nokta yerleştirilmiştir. Motifler oldukça küçük ve ince işçilikle çalışılmıştır (Çizim 7).

Tarık sûresi ve Buruc sûresi, Sûrebaşı bezemesi: İncelemede krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliye Fotoğraf 9'de "Sûretül Tarık Seba Aşrete Ayetün" ve Fotoğraf 10'da "Sûretül Buruc İsnetan be İşrun Ayetun" yazısıyla Sûrelerin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir.

Fotoğraf 9. TİEM 487 Tarık Sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi, 2022.

Çizim 8. TİEM 487 Tarık Sûresi, Sûrebaşı bezemesi **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Kûfi yazı siyah renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanarak, sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine farklı boyutlarda sencide ve hurde rûmiller yerleştirilmiştir. Helezonların başlangıç noktalarında çıkış gizlenmiştir.

Fotoğraf 10. TİEM 487 Buruc sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi, 2022.

Çizim 9. TİEM 487 Buruc Sûresi, Sûrebaşı Bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Helezonların birleşimleri rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir. Sayfanın sol ve sağ boşluğuna sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmili tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde sûrebaşı gülü tasarımı için $\frac{1}{2}$ helezon oluşturulup farklı boyutlarda rûmî motifleri yerleştirilmiş, simetri ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmî motifleri

kullanılmıştır. Sûrebaşı gülü altın ile boyanıp mavi renk tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise mavi renkte üç nokta yerleştirilmiştir. Motifler oldukça küçük ve ince işçilikle çalışılmıştır (Fotoğraf 9-10), (Çizim 8-9).

İnşikak sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliye “Sûretül İnşekkat Selasun ve İşrun Ayetun” yazısıyla sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Sınırlı alan çizilmemiş dolayısıyla zemin rengi kullanılmamıştır. Kûfi yazı siyah renkte yazılmış ve yazı çevresinde altın kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanmış fakat bir önceki sûrenin son kelimeleri ve son durağı dikdörtgen formun içine alınmıştır. Sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna ve bir önceki sûrenin son kelimelerine ve durağının konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan bazen de birbirini takip eden daha küçük helezonlar yapılmış ve helezonların üzerine hurde ve sencide rûmîler yerleştirilmiştir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11. TİEM 487 İnşikak sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi, 2022.

Çizim 10. TİEM 487 İnşikak sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Sarmalların çıkış noktası gizlemiştir. Sarmalların birleşim noktaları yine sarmallardan uzanan rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış tasarımın sol kısmı lacivert renkle tahrirlenmiş ve zeminin ufak bir kısmına üç nokta motifi eklenmiş fakat kalan kısımlarda ün nokta eklenmemiş ve tahrir rengi değişmiştir. Bu görüntü tasarım ve boyama kısmında eksik kalmış tamamlanmamış izlenimi vermektedir. Sûrebaşında yer yer desen silikleri ve deformeler görülmektedir. İşçilik son derece ince ve özenlidir (Çizim 10).

Gaşiye, Beled ve Şems sûreleri, sûrebaşı bezemeleri: Krem rengi kâğıt üzerine kûfi yazı şekliye “Sûretul Gaşiye Sittun ve İşrun Ayetun”, “Sûretul Beled İşrun ve Ayetun” ve “Sûretul Şems Hemse Aşere Ayetun” yazısıyla Sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Kûfi yazı zer mürekkep ile yazılmış fakat Gaşiye sûresi (Fotoğraf 12) eksik kalmış yazı içi doldurulmamıştır ve yazı çevresinde siyah kullanılmıştır. Yazının çevresi dikdörtgen formda tasarlanarak, sûrebaşı yazısındaki harflerin konumuna göre iç içe geçen, içe doğru daralan helezonlar yapılmış ve sarmalların üzerine irili ufaklı, sencide ve hurde rûmîler yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 12. TiEM 487 Gaşiye Sûresi, Sûrebaşı Bezemesi. **Kaynak:** TiEM Arşivi, 2022.

Çizim 11. TiEM 487 Gaşiye sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Helezonların çıkış belirgindir ve gizlenmemiştir. Helezonların birleşim noktaları rûmî motifleriyle gizlenmiştir. Rûmî motifleri altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir. Sayfanın sol boşluğuna Sûrebaşı hizasında ve sûrebaşı yazı çevresine yapılan rûmîli tasarımla bütünlük oluşturulacak şekilde $\frac{1}{2}$ sarmal oluşturulup sûrebaşı gülü tasarımı yapılmış farklı boyutlarda rûmî motifleri kullanılmış, simetri ekseninde ise ortabağ ve tepelik rûmî motifleri kullanılmıştır. Sûrebaşı tasarımı altın ile boyanıp mavi renk tahrir çekilmiştir. Sûrebaşı gülü zeminine ise mavi renkte üç nokta yerleştirilmiştir. Motifler oldukça küçük ve ince işçilikle çalışılmıştır (Fotoğraf 11, 12, 13), (Çizim 10, 11, 12).

Fotoğraf 13. TiEM 487 Beled Sûresi, Sûrebaşı ezhip bezemesi, **Kaynak:** TiEM Arşivi, 2022.

Çizim 12. TiEM 487 Beled sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Fotoğraf 14. TİEM 487 Şems sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** TİEM Arşivi,2022.

Çizim 13. TİEM 487 Şems sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

Fecr sûresi, Sûrebaşı bezemesi: Kûfî yazı şekliyle “Sûretul Fecr Tesun ve İşrun Ayetun” yazılarak sûrenin adı ve ayet sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Kûfî yazı zer mürekkep ile yazılmış tezhiplenmemiştir. Yazı ve Sûrebaşı gülü konum itibariyle satır sonuna denk gelmiştir ve sûre arka sayfadan başlamıştır. Yer darlığı ve sayfa düzeni gibi sebeplerle yazının tezhiplenmediği düşünülmüş, sûrebaşı gülünde ise tezhiplenmiş sûrebaşı bezemelerinde $\frac{1}{2}$ simetri tasarlanan sûrebaşı gülü desen tasarımının yarısının kullanıldığı görülmüştür. Kullanılan tasarımda helezonlar üzerine rûmî motifleri yerleştirilmiş altın renkte boyanmış ve siyah tahrir çekilmiştir. İşçilik son derece özenli ve incedir (Fotoğraf 15), (Çizim 14).

Fotoğraf 15. TİEM 487 Fecr sûresi, Sûrebaşı bezemesi. **Kaynak:** Tiem Arşivi, 2022.

Çizim 14. TİEM 487 Fecr sûresi, Sûrebaşı bezemesi **Kaynak:** Eda Gülbahçe, 2023.

4. SONUÇ

Genel olarak, tezyinatta XIV. yüzyıl motif özelliklerinde yer alan rûmî grubu motifler ve yer yer münhaniler birlikte kullanılmıştır. Sûrebaşı desen tasarımı sadece harflerin konumuna göre değişiklik göstermiştir. Sûre başlarında sınırlı alan kullanılmamış zemin kağıdın kendi rengi olarak bırakılmıştır. Tezhiplenen tüm sûre başlarında serbest rûmî motifleriyle kompozisyon oluşturulmuş ve tezyin edilen alanlar kompozisyon, sayfa düzeni ve kullanılan renkler bakımından benzerlik göstermiştir. Üslup, kullanılan motifler ve teknik aynıdır. Sûrebaşlarında altın renginin kullanım miktarı lacivert ve mavi rengine göre daha fazladır. XIV. yüzyıl dönem özellikleri içerisinde yer alan sûrebaşı tezhip bezemesinden haşiyeye uzanan surûbaşı gülleri görülmüştür. Bu sûrebaşı güllerinde ise $\frac{1}{2}$ simetri uygulanmış geriye kalan alanlarda ise simetri uygulanmamıştır. 1 adet sûrebaşı gülü tasarımı, sûrebaşı bezemesi yapılmadan sadece haşiyeye kısmına sûrebaşı gülü olarak tasarlanmıştır. Sûre başlarında ince ve titiz işçilik vardır. Sûrebaşı tezhipli alanları ufak desen siliklileri haricinde iyi durumdadır. Tam yazılış tarihi ve müzehhibi hakkında bilgi bulunmayan Mushaf'ın XIV. yüzyıl tezhip özellikleri barındırdığı görülmüştür.

Türk ve İslam Eserleri müzesi kayıtlarında İlhanlı döneminde yazıldığı yer alan mushaf'ın çok kollu yıldızların tasarımdan çıkarılmış olması, mushaf'ın zahriye ve serlevha bezemelerinde zemin rengi olarak lacivert kullanılması, rumi motiflerinin son derece inceltilmiş olması, haşiye bölümlerine yapılan madalyon tasarımları, İlhanlı döneminde yapılmış olma ihtimalini güçlendirmiştir. Bu araştırma tezhip sanatının mushalarda kullanım alanlarından örnekler barındırması sebebiyle, kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarılması ve tezhip sanatı tarihine ışık tutması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, A. (1988). *İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyanet Vakfı.
- Altıkulaç, T. (2015). *Günümüze ulaşan Mesahif'i Kadime: İlk mushaf'lar üzerine bir inceleme*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Ayverdi, İ. (2007). *Misalli büyük türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayınları.
- Baysal, A. (2010). Mushaf tezyinatının tarih içindeki gelişimi. *Marife*, 10(3), 365-386.
- Demircan Aksoy, Z. (2010). *XIV. yüzyıl Anadolu Türk tezhip sanatı tasarımları*.
- Demircan Aksoy, Z. (2014). *İlhanlı ve Memlûk etkileşiminde XIV. yüzyıl Anadolu Türk tezhip sanatı*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 265-280.
- Derman, F. Ç. (2012). *Tarihimizde mushafların bezemesi*. *Diyanet İlmi Dergi, Kur'an Özel Sayısı*, 647-653.
- Duran, G. (2012). Tezhip sanatının kullanım alanları. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41.
- Ersoy, A. (1988). *Türk tezhip sanatı*. Akbank Yayınları.
- Farhad, M. & Rettig, S. (2016). *Kur'ân-ı kerim sanatı*. Ceylan Adar İlter (Çev.). The Freer Gallery of Art and the Arthur M. Sackler Gallery.
- Hüseyini, S. M. T. (2022). Şihabüddin Abdullah Sayrafi ve kendisine Atfedilen Hulasatü'l- Efkâr Fi Ma'rifeti'; hayatı, içeriği ve şüpheler. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 269-279.
- Kanar, M. (2018). *Abdullah-ı Sayrafi hat ilmi kitabı*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Karadeniz, Y. (2020). Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan iki adet yazma Kur'ân-ı Kerim cüzünün tezhip sanatı bakımından değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Yayınevi Art-Sanat*, 13, 251.
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. (2022). *Türk sanatında tezhip*. Yazıgen Yayıncılık.
- Özsayiner, Z. C. (1999). *Tezhipli Kur'anı Kerimler*. T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şahin, S. ve Kutluay S. (2010). *1400. yılında Kûr'ân-ı Kerim*. Antik A.Ş. Kültür Yayınları.
- Tanıdı, Z. (2009). *Başlangıcından Osmanlı'ya tezhip sanatı*. Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanıdı, Z. (2012). *Türk sanatında hat kitap sanatları ve hat*. Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.
- Taşkale, F. (1997). Tezhip sanatı. *Sky Life*, 16(173), 108-118.